

ΔΗΜΟΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΖΑΝΗΣ
ΟΔΟΠΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, ΗΠΕΙΡΟΥ,
ΝΕΑΣ ΟΡΘΟΕΤΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑΙ

ΤΗ, ΕΝΤΟΛΗ: ΤΟΥ ΕΠΙ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΟΥ

ΥΠΟ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Θ. ΣΧΙΝΑ

ΤΑΓΜΑΤΑΡΧΟΥ ΤΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ

Παρά τῆς Ἐπιτελικῆς Γραμμῆς τῆς Υπουργικῆς τῶν Στρατιωτικῶν

ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΙΣ ΠΡΩΤΟΝ

222/196

Πρόλογος επανέκδοσης
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Τύπος: « MESSAGER D'ATHENES »

1886

ΦΩΤΟΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ
ΚΟΖΑΝΗ 2014

Εισαγωγικό σημείωμα

Η γεωγραφία αντικείμενο μελέτης

Στα μέσα της δεκαετίας του 1880, σε μια εποχή που το Μακεδονικό ζήτημα βρίσκεται πια στο επίκεντρο της πολιτικής των βαλκανικών εθνικών κρατών και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ένας Έλληνας αξιωματικός του μηχανικού, ο Νικόλαος Θεολόγου Σχινάς, περιέρχεται -κατά μία πληροφορία μεταμφιεσμένος- τους λιγοστούς αμαξιτούς δρόμους και τα πολλά κακοτράχαλα μονοπάτια της μακεδονικής γης. Οι «οδοιπορικοί σημειώσεις» που κράτησε στην περιήγησή του και εξέδωσε αμέσως μετά το ταξίδι του αποτέλεσαν ένα εγχειρίδιο διαβίωσης για όποιον σκόπευε να κινηθεί στην πέραν των ελληνικών συνόρων terra incognita, ενώ συνιστούν μία εξαιρετική -προερχόμενη από αυτοψία- μαρτυρία για τον κατοπινό αναγνώστη.

Το έργο του Ν. Σχινά συνάδει με επιστημονικά, γνωστικά, πολιτικά και εθνικά αιτήματα της εποχής του. Εγγράφεται επίσης σε μια παράδοση που ανθεί τον όψιμο 19ο αιώνα και αφορά τη συστηματική και με επιστημονικά εργαλεία γνωριμία του ανθρώπου με τον τόπο, ιδιαίτερα μάλιστα σε συσχετισμό με τα πορίσματα της γεωγραφίας. Το ρεύμα αυτό αποτυπώνεται βιβλιογραφικά σε σειρά κειμένων που εκδίδονται τα χρόνια αυτά, όπου μπορούν να επισημανθούν δυο διακριτές κατευθύνσεις. Η πρώτη σχετίζεται με την ιστορία και ιδιαίτερα τις μελέτες τοπικής ιστορίας, οι οποίες έχουν ενσωματώσει στο περιεχόμενό τους και τη γεωγραφική παράμετρο. Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και στις αρχές του επόμενου, σχεδόν κάθε πόλη και νησί της Ελλάδας αποκτά μια ή περισσότερες μελέτες τοπικής ιστορίας του τύπου: «από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τα καθ' ημάς». Αποτελούν προϊόν εργασίας τοπικών κατά κανόνα λογίων ή ιστοριοδιφών, στο περιεχόμενό τους δε περιλαμβάνονται σελίδες αφιερωμένες στην γεωγραφία του τόπου, όχι με σκοπό την ανάδειξη της γεωγραφικής διάστασης των φαινομένων αλλά τη διεύρυνση της γνωριμίας και της οικείωσης με τον τόπο, της πατριδογνωσίας.

Η δεύτερη κατεύθυνση σχετίζεται με την ανάδειξη της ίδιας

της γεωγραφίας ως ενός χωριστού πεδίου μελέτης και έρευνας. Στο κλίμα αυτό πληθαίνουν οι μελέτες γεωγραφίας που είναι αφιερωμένες σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Εδώ η συγχρονική μελέτη του τόπου και των κατοίκων προέχει και η ιστορία χρησιμοποιείται επικουρικά. Χαρακτηριστικές μελέτες του κλίματος αυτού είναι τα βιβλία του Αντ. Μηλιαράκη για τον νησιωτικό χώρο και την Πελοπόννησο¹. Την αναγκαιότητα βιωματικής και μαθησιακής επαφής με το χώρο επικαλούνται και οδοιπορικά που εκδόθηκαν την ίδια περίοδο, τα οποία δεν μένουν στην περιγραφή των συναισθημάτων και των εμπειριών του περιηγητή αλλά αντιμετωπίζουν του τόπους επίσκεψης ως πεδίο επιστημονικής έρευνας. Στην λογική αυτή κινείται για παράδειγμα ο γιατρός Χρ. Κορύλλος ο οποίος καταγράφει και δημοσιεύει τρία οδοιπορικά ταξίδια του στην Πελοπόννησο,¹ όπου με γλαφυρό τρόπο μας γνωρίζει το γεωφυσικό ανάγλυφο, το οικιστικό δίκτυο και την ανθρώπινη δραστηριότητα στις περιοχές που συναντά στη διαδρομή του.² Σκοπός του η βιωματική σχέση με τον τόπο, η γνώση, η τέρψη του ταξιδιώτη αλλά και η τότε αναδυόμενη διάσταση της συνάφειας υγείας και πεζοπορίας.

Τα οδοιπορικά του Νικ. Σχινά ενσωματώνουν τα παραπάνω στοιχεία, εισάγουν όμως και μία άλλη χρηστική διάσταση στη δημοσιοποίηση του οδοιπορικού, τη στρατιωτική. Η έμφαση στην παράμετρο αυτή είναι εμφανής, καθώς τα δρομολόγιά του μοιάζουν να υπηρετούν πιο πολύ την εξειδικευμένη γνώση του τόπου, παρά τη διευκόλυνση του ταξιδιώτη. Ο Ν. Σχινάς ανήκει σε μια γενιά μελετητών της γεωγραφίας που ο πρωταρχικός τους σκοπός είναι στρατιωτικός. Δημιουργεί λοιπόν ένα εγχειρίδιο που δεν είναι αποκλειστικά για στρατιωτική χρήση, είναι όμως χρήσιμο στον στρατό και μάλιστα στις στρατιωτικές εκείνες δυνάμεις

¹ Ενδεικτικά από τις μελέτες του Α. Μηλιαράκη: Κυκλαδικά ήτοι γεωγραφία και ιστορία των Κυκλάδων νήσων από των αρχαιότατων χρόνων μέχρι της καταλήψεως αυτών υπό των Φράγκων, Αθήνα 1874· Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων νήσων κατά μέρος. Άνδρος, Κέως, Αθήνα 1880· Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων νήσων κατά μέρος. Αμοργός, Αθήνα 1884· Γεωγραφία πολιτική νέα και αρχαία του νομού Αργολίδος και Κορινθίας, Αθήνα 1886· Γεωγραφία πολιτική, νέα και αρχαία του νομού Κεφαλληνίας, Αθήνα 1890 κ.ά.
² Οι πεζοπορίες του Χρ. Κορύλλου περιλαμβάνονται στα βιβλία: Πεζοπορία από Πατρών εις Σπάρτην, Πάτρα 1889, Πεζοπορία από Πατρών εις Τρίπολιν, Πάτρα 1890, Πεζοπορία από Πατρών εις Καλάμας, Πάτρα 1891.

που θα εισέλθουν σε ένα έδαφος που δεν ανήκει στην έως τότε δική τους επικράτεια.

Η ενασχόληση στρατιωτικών με τη γεωγραφία δεν ήταν κάτι καινοφανές.³ Η ιδιαιτερότητα του Ν. Σχινά εντοπίζεται κυρίως στη μορφή οδοιπορικών σημειώσεων που δίνει στο έργο του και στην επιμονή στη λεπτομερή καταγραφή του τόπου. Η ανάπτυξη της γεωγραφίας πάντως στην Ελλάδα -όπως άλλωστε και η χαρτογραφία- με στρατιωτικούς σκοπούς.⁴ Η ενσωμάτωση της γεωγραφίας στα ενδιαφέροντα του Στρατού παίρνει μάλιστα τα χρόνια αυτά θεσμική υπόσταση και εντάσσεται στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού της χώρας και της διοίκησης. Το 1889 -μετά από ειδικό νόμο που είχε ψηφιστεί το 1882 με πρωτοβουλία της κυβέρνησης Σπ. Τρικούπη- ιδρύεται η «Γεωδαιτική Αποστολή», με σκοπό τη σύνταξη του «Τοπογραφικού και Κτηματικού χάρτη της Χώρας». Για τη συγκρότησή της και την παροχή τεχνογνωσίας μετακαλείται αυστριακή στρατιωτική αποστολή, με επικεφαλής τον Αντισυνταγματάρχη Heinrich Hartl, η οποία το 1895 μετά την αποχώρηση των Αυστριακών μετονομάστηκε σε «Χαρτογραφική Υπηρεσία Στρατού».⁵

Στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου γίνονται επίσης προσπάθειες συγκρότησης, κατ' αναλογία με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, επιστημονικού σωματείου, της Γεωγραφικής Εταιρείας, προκειμένου να οργανωθεί η συγκέντρωση γεωγραφικού υλικού στην οπτική της καλλιέργειας της εθνικής αυτογνωσίας.⁶ Εντούτοις, η, εκτός στρατιωτικής χρήσης, γεωγραφία παρέμεινε συμπληρωματική της ιστορίας, ενώ και στα εκπαιδευτικά πράγματα ουσιαστικά περιορίστηκε στην ιστορική γεωγραφία.⁷

³ Στην ίδια χωρία ανήκουν για παράδειγμα μελέτες στρατιωτικών όπως: Ιφ. Κοκίδης, Στρατιωτική γεωγραφία της Ελλάδος, Αθήνα 1891, Ν. Κ. Σπυρόπουλος, Η Θεσσαλία. Σύντομος μελέτη μετά της φυσικής διαπλάσεως της Θεσσαλίας και στρατιωτική εκτίμησις των φυσικών αυτής στοιχείων, Αθήνα 1932, Χρ. Καράσος, Η Ανατολική Θράκη. Στρατιωτική γεωγραφία, Αθήνα χ.χ. [1927], κ.ά.

⁴ Μια αναδρομή στη στρατιωτική χαρτογραφία στον ελληνικό χώρο βλ. Γ. Τόλιας, Ιστορία της χαρτογραφίας του ελληνικού χώρου 1420-1800, Αθήνα 2008, σ. 205 κ.ε.

⁵ Το 1926 η υπηρεσία έλαβε τη σημερινή ονομασία της Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού. Για το ιστορικό ίδρυσής της βλ. την ιστοσελίδα της http://web.gys.gr/portal/page?_pageid=33.36335&_dad=portal&_schema=PORTAL

⁶ Κ. Παπαμιχαλόπουλος «Ελληνική Γεωγραφική Εταιρεία. Ιστορικών σημείωμα - Διασάφησης - Επίκλησις» στο φυλλάδιο Ελληνική Γεωγραφική Εταιρεία. Καταστατι-

Ο συγγραφέας και το συγγραφικό του έργο

Ο Νικόλαος Σχινάς γεννήθηκε στην Αθήνα το 1844. Η καταγωγή του ήταν από το Πήλιο, ο πατέρας του μάλιστα, ο Θεολόγος, ήταν εκπρόσωπος των «Παροίκων του Ολύμπου και των 24 χωριών της Μαγνησίας» (δηλαδή του Πηλίου), στην Ε' Εθνοσυνέλευση που συγκάλεσε ο Ι. Καποδίστριας το 1832⁸. Φοίτησε αρχικά στη Σχολή Ευελπίδων, και κατόπιν συνέχισε τις σπουδές του στη Γαλλία, ενώ διατέλεσε καθηγητής οχυρωτικής στο στρατιωτικό σχολείο υπαξιωματικών και μαθηματικών στη Σχολή Ευελπίδων. Την εποχή αυτή και μέχρι τη μεταρρύθμιση του 1887 που αναβάθμισε τις σπουδές στο Πολυτεχνείο⁹, η Σχολή Ευελπίδων ήταν ουσιαστικά το μόνο ίδρυμα που παρείχε υψηλού επιπέδου τεχνολογική και επιστημονική εκπαίδευση στους φοιτητές της. Οι αξιωματικοί μάλιστα του μηχανικού ανέλαβαν την εκτέλεση σειράς δημοσίων τεχνικών έργων.¹⁰

Ο Ν. Σχινάς υπηρέτησε σε διάφορες στρατιωτικές θέσεις, φτάνοντας μέχρι το βαθμό του συνταγματάρχη. Παράλληλα ασχολήθηκε ενεργά με την πολιτική και διατέλεσε βουλευτής της ιδιαίτερης πατρίδας του της Θεσσαλίας κατά τη βουλευτική περίοδο 14/10/1890-12/3/1892 (βουλευτής Λαρίσης) και κατά την περίοδο

⁷ Χριστίνα Κουλούρη, *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914)*. Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις, Αθήνα 1988, σ. 26-56.

⁸ *Αρχαία Ελληνική Παλιγγενεσία 1821-1832*, *Εθνικαί Συνελεύσεις*, τ. 3, Αθήνα 1974, σ. 5. Βλ. και Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σ. 818.

⁹ Βλ. Κ. Μπίρης, *Ιστορία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου μέχρι της ιδρύσεως των Ανωτάτων Σχολών*, Αθήνα 1956, σ. 296 κ.ε.

¹⁰ Χριστίνα Βάρδα, «Πολιτευόμενοι στρατιωτικοί στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα», *Μνήμων* 8 (1980), σ. 63. Ο Ν. Σχινάς υποστηρίζει ότι μέχρι το 1877 τα δημόσια έργα διευθύνονταν από ένα μηχανικό του στρατού (Ν. Θ. Σχινάς, *Αγορεύσεις κατά την Α' Σύνοδον της ΙΒ' Βουλευτικής περιόδου (1890-1891)*, Αθήνα 1891, σ. 46). Ο ίδιος την περίοδο που διατέλεσε βουλευτής σε συνεδριάσεις που συζητήθηκαν σχετικά θέματα στράφηκε κατά των ξένων μηχανικών που είχαν έρθει στην Ελλάδα και εκτελούσαν έργα χωρίς να έχουν όπως υποστηρίζει ο ίδιος τα απαραίτητα προσόντα, ούτε και τις γνώσεις αντίστοιχες των Ελλήνων μηχανικών του Στρατού βλ. Ν. Θ. Σχινάς, *Αγορεύσεις κατά την Α' Σύνοδον της ΙΒ' Βουλευτικής περιόδου (1890-1891)*, Αθήνα 1891, σ. 67-69, 88, 119-121.

¹¹ *Μητρώο πληρεξουσίων, γερουσιαστών και βουλευτών 1822-1935*, Αθήνα 1986, και σ. 164-165.

¹² Ν. Θ. Σχινάς, *Αγορεύσεις*, σ. 6 και 21.

¹³ Χριστίνα Βάρδα, «Πολιτευόμενοι στρατιωτικοί στην Ελλάδα», σ. 52-58.

16/4/1895-9/12/1898 (βουλευτής Βόλου, μετά από αλλαγή των εκλογικών περιφερειών της Θεσσαλίας)¹¹. Ο ίδιος μάλιστα υποστηρίζει ότι κατά την πρώτη εκλογή του έλαβε μεγάλο αριθμό ψήφων, 4.000 περισσότερες από τον πρώτο επιλαχόντα, τύγχανε δε της ιδιαίτερης αγάπης του Χαρίλαου Τρικούπη.¹² Ας σημειωθεί ότι οι αξιωματικοί, σύμφωνα με πρόνοια του συντάγματος του 1864, είχαν δικαίωμα συμμετοχής στις εκλογές, με την υποχρέωση λήψης υποχρεωτικής άδειας κατά το διάστημα που παρέμεναν βουλευτές.

Στη δεκαετία του 1890, που ο Ν. Σχινάς είναι βουλευτής, οι αξιωματικοί, ανάλογα με τη βουλευτική περίοδο, κυμαίνονταν στο 8-14 % των μελών του κοινοβουλίου.¹³ Ο Σχινάς επιστρέφει το 1899 στο στράτευμα.

Το στρατιωτικό κίνημα του 1909 τον βρίσκει σε καίρια θέση καθώς είναι φρούραρχος Αθηνών. Οι πρωταγωνιστές του κινήματος διασώζουν μάλιστα μία σκηνή που διαδραματίστηκε στις 25 Ιουνίου 1909 στην οικία Χατζιμιχάλη, όπου διεξαγόταν συγκέντρωση νέων αξιωματικών και υπαξιωματικών. Ο Σχινάς όρμησε στην επαναστατική σύσκεψη και προσπάθησε να αρπάξει το πρωτόκολλο που περιείχε τα ονόματα των κινηματιών, όμως συνάντησε ισχυρή αντίδραση, και μετά τον προπηλακισμό του στρατιωτικού συνοδού του, αναγκάστηκε να αποχωρήσει χάρη στη μεσολάβηση των πιο ψύχραιμων.¹⁴ Η παρέμβαση αυτή του Σχινά εκτιμήθηκε ότι συσπείρωσε τους μετέχοντες στο κίνημα καθώς φοβήθηκαν την επιβολή πειθαρχικών ποινών και επιτάχυνε τις εξελίξεις.¹⁵ Ο Ν. Σχινάς πέθανε στην Αθήνα το 1912.¹⁶

¹⁴ Το περιστατικό διηγείται αναλυτικά ο Θ. Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου 1897-1947*, τ. 1, Αθήνα 1950, σ. 54-56 και επιγραμματικά ο Αλ. Μαζαράκης-Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1948, σ. 97.

¹⁵ Βικτωρ Παπακοσμάς, *Ο στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος*. Το πραξικόπημα του 1909 και οι επιπτώσεις του μέχρι σήμερα, μετάφραση Αλεξάνδρα Φιαδά, Αθήνα 1981, σ. 81-82.

¹⁶ Σύντομα βιογραφικά σημειώματα του Ν. Σχινά βλ. σε λήμμα που έχει συντάξει ο υποστράτηγος Ν. Θ. Κλαδάς στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 22, σ. 691 και ανώνυμο σύντομο λήμμα στην *Εγκυκλοπαίδεια του Ηλίου*, τ. 17, σ. 500.

Συναφής με τη στρατιωτική και πολιτική δράση του Ν. Σχινά είναι και η συγγραφική του δραστηριότητα. Πρώτη συμμετοχή του στην εκδοτική παραγωγή, η μετάφρασή του, το 1874, στη Γεωμετρία του γάλλου μαθηματικού Ε. Ε. Bobillier, ενός βιβλίου το οποίο πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε ως διδακτικό εγχειρίδιο στη Σχολή Ευελπίδων που δίδασκε. Κατόπιν, από το 1883 και μέχρι το 1897, ακολουθούν εννέα εκδόσεις με οδοιπορικές καταγραφές, όπου ο συγγραφέας συνδυάζει την περιήγηση με την επιτόπια παρατήρηση και τη συνολικότερη γνωριμία ενός τόπου. Για την εξυπηρέτηση του στόχου αυτού χρησιμοποιεί ιστορικό πληροφοριακό υλικό. Ο Ν. Σχινάς εγγράφεται στην πλούσια παράδοση των Θεσσαλών, οι οποίοι όλο τον 19ο αιώνα ασχολήθηκαν παραγωγικά με τη γεωγραφία και την ιστορία του τόπου τους,¹⁷ ακολουθώντας την οδό που πρώτοι χάραξαν οι πηλιορείτες συγγραφείς της Νεωτερικής Γεωγραφίας Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς.¹⁸

Οι δύο πρώτοι τόμοι του οδοιπορικού έργου του Ν. Σχινά, που εκδόθηκαν το 1883, ακολουθούν τη διαδρομή από την Αθήνα στον Βόλο ατμοπλοϊκά και οδικά. Τα πρώτα αυτά οδοιπορικά έχουν μορφή επιστολών προς φίλο, μία αφηγηματική μέθοδος, που απαντά συχνά σε περιηγητικά κείμενα και παλαιότερων εποχών. Προτάσσεται επιστολή ανώνυμης φίλης προς το συγγραφέα, όπου επισημαίνεται ότι η διδασκαλία της γεωγραφίας στα σχο-

¹⁷ Βλ. Θ. Σπεράντσας, Τα περιωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη, Μερική Γεωγραφία – Βιβλίων Ηθικών, πρόλογος-επιμέλεια Φιλ. Βιτάλης, Αθήνα 1978, σ. 51-213, Ι. Οικονόμος Λαρισσαίος Λογιώτατος, Ι. Αληθινή ιστορία του Λουκιανού Σαμοσατεύως, ΙΙ. Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας – 1817, επιμ. Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1989, Ιω. Λεονάρδος, Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία, εισαγωγή επιμέλεια Κ. Σπανός, Λάρισα 1992 (α' έκδ. Πέστη 1836), Γ. Θωμάς, Η ανέκδοτη Χωρογραφία της ανατ. Θεσσαλίας από το Γρηγόριο Κωνσταντά, Ένα χειρόγραφο του 1838, Βόλος 1991, Ν. Μάγνης, Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και της Θεσσαλικής Μαγνησίας, Αθήνα 1860 (φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1985), [Ν. Ρηματισίδης], Συνοπτική Ιστορία της Θεσσαλίας και τινων παρά τοις Θεσσαλοίς εθίμων, Σμύρνη 1874, Δωρόθεος Σχολάριος, Έργα και Ημέραι, Αθήνα 1877 (χωρίς σ. 201-235), Ν. Γεωργιάδης, Θεσσαλία, Αθήνα 1880 (φωτ. ανατύπωση Λάρισα 1995).

¹⁸ Δανιήλ Φιλιππίδης, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Γεωγραφία Νεωτερική, τ. 1-3, Βιέννη 1791, (επανέκδοση με επιμ. Αικατερίνης Κουμαριανού, Αθήνα 1988).

¹⁹ Ν. Σχινάς, Οδοιπορικά αναμνήσεις. Πρώτη οδός απ' Αθηνών εις Βόλον, Φυλλάδιο

λεία είναι ανύπαρκτη, ξερή και απωθητική με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουν οι μαθητές τίποτε για τον τόπο τους. Σημειώνεται επίσης χαρακτηριστικά ότι και οι χάρτες, που είχε εκδώσει πρόσφατα ομογενής προκειμένου να καλυφθούν οι μεγάλες ελλείψεις των σχολείων, «στολίζουν τους τοίχους δωματίων είτε πολιτευομένων είτε ισχυρών του τόπου, και εις τινας πόλεις και μεσιτών γραφεία».¹⁹

Οι εκπαιδευτικές ανάγκες συνδυάζονται με τις στρατιωτικές προτεραιότητες που δημιουργούσε ο εθνικός στόχος για ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Ο Σχινάς στρατεύεται σε αυτόν τον αγώνα και περιέρχεται βήμα-βήμα τις πέραν των συνόρων περιοχές, κατά μία πληροφορία μεταμφιεσμένος και σε συνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση. Στο εξώφυλλο άλλωστε των τόμων των Οδοιπορικών σημειώσεων δίδεται –εκ των υστέρων τουλάχιστον– επίσημη κάλυψη: «συνταχθείσαι τη εντολή του επί των Στρατιωτικών Υπουργού». Βρισκόμαστε στην εποχή κορύφωσης του «Μακεδονικού ζητήματος» και η ελληνική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία προχωρά σε ποικίλου χαρακτήρα ενέργειες εντός και εκτός των τότε ελληνικών συνόρων, μια από τις οποίες είναι και η αναλυτική καταγραφή του τόπου και των ανθρώπων στη Μακεδονία.

Ο Ν. Σχινάς υπηρετεί απολύτως αυτό τον εθνικό στόχο. Ας σημειωθεί μάλιστα ότι λίγο πριν την έκδοση του δικού του έργου για τη Μακεδονία, στα τέλη του 1884, έχει δημοσιευτεί στην εφημερίδα Pall Mall Gazette, σειρά άρθρων για την κατάσταση στην Μακεδονία που ευνοούσαν τις βουλγαρικές θέσεις. Μετά την αντίδραση των Ελλήνων που απέστειλαν μαζί με αναφορές παραπόνων η βρετανική κυβέρνηση διέταξε τον πρέσβη της στην Κωνσταντινούπολη ταγματάρχη Henry Trotter να επισκεφτεί το Δεκέμβριο του 1884 την Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, προκειμένου να έχει μία εξ ιδίων άποψη για την ευστάθεια ή μη των κατηγοριών.²⁰

Επομένως η επίσκεψη του Σχινά, εντάσσεται σε σειρά ανάλογων επισκέψεων κρατικών αξιωματούχων και στρατιωτικών στην περιοχή και υποτάσσεται στους στόχους μιας εθνικής αποστολής. Ο ίδιος ο συγγραφέας στον επίλογο του οδοιπορικού στη Μακεδονία επιχειρεί να δώσει έναν πιο προσωπικό τόνο στο εγχείρημά του: «Από της εκ του στρατιωτικού σχολείου εξόδου μου διακαώς

επόθησα την κατά το εφικτόν λεπτομερή γνώσιν της φιλτάτης πατρίδος και ιδίως της οροθετικής αυτής γραμμής, έπειτα δε και των πέραν αυτής χωρών, ιδίως δε της Θεσσαλίας, Μακεδονίας και Ηπείρου». ²¹ Παρά ταύτα υπάρχει μία σαφής διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον Ν. Σχινά και σε άλλους, όπως για παράδειγμα ο Χρ. Κορύλλος που την ίδια περίπου εποχή καταγράφει τις οδοιορικές του εντυπώσεις από την Πελοπόννησο. Επιδίωξη του πρώτου είναι το κείμενό του να λειτουργικό, χρήσιμο και εθνικά επωφελές, ενώ του δεύτερου χρηστικό, ευχάριστο, ψυχωφελές.

Τα οδοιορικά του στην οροθετική γραμμή και στη Μακεδονία-Ηπειρο έχουν πλέον έχουν αρκετά διαφοροποιηθεί από τις πρώτες του περιηγητικές διηγήσεις. Το κείμενο εδώ πλέον είναι πιο στεγνό και βρίθει από λεπτομερείς περιγραφές και πλήθος χρήσιμες πληροφορίες για τον οδοιπόρο. Επίσης επιχειρείται να γίνει πιο λειτουργική η μορφή των βιβλίων και να προσαρμοστεί στις ανάγκες του αναγνώστη, ενώ ανάλογα μικραίνει και το σχήμα ώστε ο χρήστης -απλός οδοιπόρος ή στρατιωτικός- να έχει τη δυνατότητα να φέρει το βιβλίο στην τσέπη του. Στη λογική αυτή προηγείται το 1886 ένας τόμος που καταγράφει ακριβώς τη συνοριακή γραμμή Θεσσαλίας-Μακεδονίας. Η επόμενη έκδοση, αφιερωμένη αποκλειστικά στη Μακεδονία, κυκλοφορεί σε τρεις ημίτομους το 1886-1887, ενώ το 1887 τα τρία κείμενα εκδίδονται σε ενιαίο τόμο και παράλληλα κυκλοφορεί και σε αυτόνομο τεύχος κείμενό του για το Άγιο Όρος. Το 1897, και αφού έχει προηγηθεί η θητεία του στο Κοινοβούλιο, εκδίδεται το οδοιορικό του στην Ήπειρο.

Όσον αφορά την κοινοβουλευτική του παρουσία, το 1891 δη-

²⁰ Βλ. Ι. Κολιόπουλος, «Η Μακεδονία στο επίκεντρο εθνικών ανταγωνισμών (1870-1947)», Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, επιμέλεια Ι. Κολιόπουλος, Ι. Χασιώτης, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 503-504.

²¹ Ν. Σχινάς, Οδοιορικά σημειώσεις, Μακεδονίας Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας.

²² Ν. Σχινάς, Αγορεύσεις, ό.π.

²³ Η μελέτη του Ιω. Καλοστούπη με τον τίτλο Μακεδονία ήτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας, εκδόθηκε σε τόμο στην Αθήνα το 1886 και γνώρισε μεγάλη διάδοση και επανεκδόσεις ως βασικό σύγγραμ-

μοσιεύτηκαν σε ειδικό τόμο, οι αγορεύσεις του στη Βουλή της πρώτης θητείας του, την περίοδο 1890-1891. ²² Στο βιβλίο περιλαμβάνονται τα πρακτικά των συνεδριάσεων με παρεμβάσεις του Ν. Σχινά, ερωτήσεις και επερωτήσεις που υπέβαλε κατά τη διάρκεια της θητείας του και άλλο υλικό σχετικό με την κοινοβουλευτική του δράση το χρόνο που διατέλεσε βουλευτής. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα απολογισμό. Ένα θέμα που επανέρχεται συχνά στις παρεμβάσεις του αφορά τα δημόσια έργα και τη συμμετοχή των Ελλήνων αξιωματικών του μηχανικού στην εκτέλεσή τους, σε συνδυασμό με αυστηρή κριτική στις αναθέσεις σε ξένους μηχανικούς που μετακλήθηκαν από το εξωτερικό. Ένας δεύτερος θεματικός κύκλος αφορά ειδικότερα ζητήματα της εκλογικής του περιφέρειας στη Θεσσαλία, ιδιαίτερα μάλιστα τα χωριά του Πηλίου.

Το περιεχόμενο του βιβλίου - Η περιοχή της Κοζάνης

Το βιβλίο που επανεκδίδεται στην παρούσα έκδοση είναι ο πρώτος από τους τρεις τόμους των μακεδονικών οδοιορικών σημειώσεων του Ν. Σχινά, όπου περιλαμβάνεται και η περιοχή της Κοζάνης. Ο συγγραφέας προτάσσει μία γενική επισκόπηση της Μακεδονίας, στην οποία αποτυπώνεται η μεθοδολογία και η οπτική του για τα πράγματα. Στις σελίδες αυτές (σ. α'-νε') διακρίνονται οι ακόλουθοι θεματικοί άξονες που αποτελούν και τα βασικά σημεία αιχμής της προσέγγισής του σε όλο το οδοιορικό του έργο.

α) Η διοικητική διαίρεση του χώρου. Στα χρόνια που γράφει υπάρχουν στην περιοχή τα βιλαέτια Βιτωλίων και Θεσσαλονίκης και το μουτεσαριφλίκι Σερβίων-Κοζάνης, το οποίο υπαγόταν απευθείας στο οθωμανικό Υπουργείο Εσωτερικών, με υποδιαιρέσεις σε σαντζάκια, καζάδες, ναχιγιέδες.

β) Η εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού. Αυτή αποτέλεσε καίριο ζήτημα και βασικό πεδίο αντιπαράθεσης των αντιμαχόμενων εθνικισμών στη Μακεδονία. Ο Ν. Σχινάς βασίστηκε όπως δηλώνει σε εκτενές δημοσίευμα του Ιωάννη Καλοστούπη στο 5ο τεύχος της εφ. Εφημερίς, το Δεκέμβριο του 1885, το οποίο την επόμενη χρονιά εκδόθηκε αυτοτελώς και γνώρισε μεγάλη διά-

δοση και αρκετές επανεκδόσεις, καθώς δικαίωνε τις ελληνικές θέσεις.²³ Για τον συνολικό πληθυσμό της Μακεδονίας ο Ν. Σχινάς προβάλλει την εκτίμηση ότι ανέρχεται σε 1.500.000 με 1.700.000 κατοίκους, από τους οποίους πάνω από ½ είναι Έλληνες, το ¼ Οθωμανοί και οι υπόλοιποι Βούλγαροι, Ουνίτες, Παπιστές, Διαμαρτυρόμενοι, Βλάχοι, Εβραίοι, Τσιγγάνοι. Στον αριθμό αυτό καταλήγει μετά από αναγωγή, καθώς θεωρεί ότι υπάρχει υποκαταμέτρηση, διότι καταγράφονται μόνο οι άρρενες, από τους οποίους όμως μουσουλμάνοι και χριστιανοί κρύβουν τους νέους για να αποφύγουν τη στράτευση ή τον φόρο έναντι των στρατιωτικών τους υποχρεώσεων αντιστοίχως. Υποστηρίζει λοιπόν ότι στον αριθμό των καταγεγραμμένων πρέπει να προστεθεί ακόμη το 1/3 και κατόπιν να διπλασιαστεί το σύνολο για να αποκτηθεί μία πιο αξιόπιστη εικόνα του πληθυσμού (σ. θ').

γ) Η ιστορική διαδρομή του τόπου. Πρόκειται για ένα σύντομο ιστορικό περίγραμμα που εξαντλείται στην αρχαιότητα και δευτερευόντως το Βυζάντιο, αφού καταγράφονται γεγονότα μέχρι την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς, δείγμα της αντίληψης για τα χρονικά όρια της ιστορίας που επικρατούσε στην εποχή του συγγραφέα.

δ) Η γεωγραφική περιγραφή. Το τμήμα αυτό της εισαγωγής είναι το πιο εκτεταμένο και εξετάζει χωριστά τα βουνά, τις πεδιάδες, τις λίμνες και τους ποταμούς της Μακεδονίας, σε συνδυασμό με το γεωφυσικό ανάγλυφο και την οικιστική συγκρότηση της περιοχής.

Μετά την εισαγωγή εκκινεί το κυρίως σώμα του οδοιπορικού. Η μεθοδολογία καταγραφής είναι ενιαία σε όλα τα βιβλία του. Η ύλη διαιρείται με βάση τις οδούς -αμαξιτές και κυρίως ημιονικές- που ενώνουν δύο θέσεις, κατά κανόνα πόλεις, κωμοπόλεις ή μεγάλα χωριά, που ο συγγραφέας θεωρεί ότι σηματοδοτούν μια διαδρομή. Ο λόγος του επομένως ακολουθεί τους οικισμούς και τα άλλα άξια αναφοράς σημεία της οδού δίνοντας στον αναγνώστη την αίσθηση άμεσης επαφής και σφαιρικής πρόσληψης του τόπου. Η σελίδα του βιβλίου, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες καταγραφής της διαδρομής, χωρίζεται σε τρεις άνισες στήλες. Στην πρώτη αναγράφεται η ονομασία του οικισμού, στη

δεύτερη ο χρόνος που απαιτείται για πεζοπορία από τον προηγούμενο οικισμό στον επόμενο και στην τρίτη περιλαμβάνεται πληροφοριακό υλικό για τον οικισμό και τον περιβάλλοντα χώρο.

Χαρακτηριστικό του κειμένου του Ν. Σχινά είναι οι λεπτομερείς και έγκυρες πληροφορίες που προέρχονται από ίδια γνώση, από αυτοψία. Ο λόγος του είναι λιτός και ευθύς. Καταγράφει ότι έχει δει με τη ματιά του τεχνοκράτη, που αποφεύγει τον ευθύ προπαγανδιστικό λόγο και δίνει μία εικόνα ψυχρού παρατηρητή. Η θεματολογία του είναι ευρεία και καλύπτει τομείς όπως την πληθυσμιακή συγκρότηση, την αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή, το γεωφυσικό ανάγλυφο, τις εργασίες των κατοίκων, το κλίμα, τη βλάστηση κλπ.

Εντούτοις δεν λησμονεί την αποστολή που εκτελεί. Μια πιο προσεκτική ανάγνωση μάλιστα κάτω από την αφήγηση του οδοιπόρου αποκαλύπτει ένα σώμα πληροφοριών αξιοποιήσιμων σε ενδεχόμενες στρατιωτικές επιχειρήσεις. Συστηματική είναι έτσι η καταγραφή της χωρητικότητας των χανίων σε ανθρώπους και ζώα ή η αναλυτική αναφορά στις πηγές νερού, στα πηγάδια, τις βρύσες αλλά και στην παραγωγή σε ημερήσια βάση αλεύρου από τους μύλους και ψωμιού από τους φούρνους της περιοχής ή ακόμη στη δυνατότητα προσφοράς -επίταξης εν καιρώ πολέμου- αμαξιτών και φορτηγών ζώων. Οι πιο άμεσες αναφορές σε στρατιωτικής φύσεως θέματα είναι αραιότερες αλλά δεν απουσιάζουν εντελώς. Για παράδειγμα ο συγγραφέας σημειώνει ότι ο Πλαταμώνας «προσβάλλεται και δια των κοινών έτι τυφεκίων» (σ. 35-36), στην Κατερίνη εδρεύει συνήθως ένα τάγμα δυνάμεως 300-400 ανδρών (σ. 41), η Πούρλια αποτελεί εαρινή έδρα οθωμανικού λόχου (σ. 45), η Λεπτοκαρυά μπορεί να δώσει 60 ένοπλους στρατιώτες και 60 ναύτες σε πλοιάρια ιδιοκτησίας ντόπιων (σ. 45), η Σιάτιστα με τα γύρω χωριά μπορεί να οπλίσει 1.500 άνδρες (σ. 69) κλπ.

Η περιοχή του σημερινού νομού Κοζάνης κερδίζει αρκετές σελίδες των οδοιπορικών σημειώσεων του Ν. Σχινά, καθώς 24 από τις διαδρομές που καταγράφει διέρχονται από οικισμούς της. Ειδικότερα η πόλη της Κοζάνης αποτελεί το σημείο εκκίνησης

σης ή την κατάληξη των ακόλουθων εννέα αμαξιτών ή ημιονικών οδών (που έχουν αποτυπωθεί στον χάρτη 1):

- Ημιονική οδός από μονής Ζάβουρδας εις Κοζάνη (σ. 79-80)
- Αμαξιτός οδός από Σερβίων εις Κοζάνη (σ. 93-96)
- Ημιονική οδός από Σερβίων εις Κοζάνη δια του πόρου του ποταμού Αλιάκμωνος (σ. 107-109)
- Αμαξιτός οδός από Κοζάνης εις Καϊλάρ (σημ. Πτολεμαΐδα) (σ. 109-111)
- Ημιονική οδός από Κοζάνης εις Δισκάταν (σ. 133-135)
- Αμαξιτός οδός από Κοζάνης εις Σιάτισταν (σ. 136-138)
- Ημιονική οδός εκ Κοζάνης και εκ Καϊλάρ προς Βλαχοκλεισούραν (σ. 138-139)
- Οδός από Κοζάνης εις Βέρροϊαν (εν μέρει μόνον αμαξιτός (σ. 140-143)
- Ημιονική οδός από Κοζάνης εις Βέρροϊαν (σ. 143-144)

Οι εκτιμήσεις του Ν. Σχινά -που απηχούν και τις γενικότερες εκτιμήσεις της ελληνικής πλευράς- για το ακανθώδες ζήτημα της πληθυσμιακή σύνθεσης και του οικιστικού δικτύου των περιοχών που περιλαμβάνονται στο σημερινό νομό Κοζάνης έχουν συγκεντρωθεί στον παρακάτω πίνακα.

Πληθυσμός και οικισμοί επαρχιών (στην περιφέρεια του σημ.ν. Κοζάνης)

Καζάς	Χριστιανοί		Μωαμεθανοί	
	κάτοικοι	χωριά	κάτοικοι	χωριά
Ανασελίτσης	21.000	50	21.000	29
Σερβίων	15.500	30	15.500	17
Κοζάνης	24.000	40	24.000	33
Καϊλάρ	22.200*	37*	22.200*	56*
Σύνολο	82.700	157	82.700	135

* Ειδική αναφορά του συγγραφέα ότι πρόκειται για 20.000 Έλληνες και 2.200 Βουλγαροσλάβους. Αντιστοίχως τα 37 χριστιανικά χωριά είναι: Ελλήνων, Ελληνοβουλγάρων και Βουλγαροσλάβων.

Προκύπτει μία υπεροχή του χριστιανικού πληθυσμού σε σύγκριση με τον μουσουλμανικό, ο συγγραφέας όμως με εξαίρεση την περίπτωση του Καϊλάρ (Πτολεμαΐδας) δεν υπεισέρχεται σε ειδικότερες μνείες της εθνοφυλετικής -κατά την ορολογία της εποχής- σύνθεσης του χριστιανικού πληθυσμού (Έλληνες, Σλάβοι, Βούλγαροι, Αλβανοί κ.ά.). Ισχυρότερη συγκέντρωση μουσουλμανικού πληθυσμού υπήρχε στις πόλεις και στις κωμοπόλεις της περιοχής. Παρότι όμως στις κωμοπόλεις -Σέρβια, Καϊλάρ (Πτολεμαΐδα), Λειψίστα (Νεάπολη)- υπάρχει ισχυρός μουσουλμανικός πληθυσμός, στην πόλη της Κοζάνης -όπως και στη Σιάτιστα- ο χριστιανικός πληθυσμός αποτελεί τη μεγάλη πλειονότητα. Ο Ν. Σχινάς κάνει λόγο για 500 μουσουλμάνους σε ένα σύνολο 8.000 κατοίκων, χωρίς να απέχει πολύ από άλλες μαρτυρίες του 19ου αιώνα που επιβεβαιώνουν ότι η Κοζάνη αναπτύσσεται σταδιακά, κερδίζοντας την τοπική πρωτοκαθεδρία από τα γειτονικά Σέρβια.²⁴

Πέραν της εκτίμησής του για τον πληθυσμό, ο Ν. Σχινάς στο σύντομο σχόλιό του για την Κοζάνη σημειώνει ότι έχει έξι συνοικίες και μεταφέρει κάποια στοιχεία για τα κτίρια της πόλης: ευρύχωρο διοικητήριο, μητρόπολη, 12 εκκλησίες, 5 σχολεία, 60 μεγάλες ιδιωτικές οικίες· όπως ακόμη για το παραγωγικό της δυναμικό: 4 ξυλουργεία, σιδηρουργεία Αθιγγάνων, 7 υδρόμυλους, 10 κλιβάνους, 9 αποθήκες, 12 χάνια, 20 μεγάλα και 6 μικρά καφενεΐα. Στο κείμενό του παρεισφρέουν, κατά τη συνήθειά του και στρατιωτικής σημασίας πληροφορίες, όπως ότι υπάρχει στρατώνας ικανός να φιλοξενήσει 200 άνδρες αλλά και η κάπως αναπάντεχη μαρτυρία ότι μια εκκλησία που βρίσκεται στο κέντρο της πόλης «έχει υψηλόν κωδονοστάσιον, δυνάμενον να χρησιμεύση ως σκοπιά». Επιφυλάσσει επίσης καλά λόγια για την πόλη και τους κατοίκους της: «Αι οδοί αυτής εισίν ευρείαι, αι οικίαι καλώς εκτισμένα, τα ύδατά της άφθονα διατηρούντα πολλούς και καλλιεργουμένους κήπους, οι δε κάτοικοι αυτής, όντες έξυπνοι, φιλόξενοι και φιλοπάτριδες, καταγίνονται κυρίως εις την γεωργίαν, τινές δε τούτων και εις το επιτόπιον εμπόριον» (σ. 95-96). Η εικόνα αυτή μίας χαριτωμένης αγροτικής κωμόπολης με φροντισμένα κτίρια είναι σύμφωνη και με άλλες πηγές της εποχής.²⁵

Ο Ν. Σχινάς με το έργο του που συνδυάζει την επιστημονική παοατήρηση και την επιτόπια έρευνα κληροδότησε στους μεταγε-

νέστερους μία πολύτιμη μαρτυρία. Άνθρωπος της δράσης και του λόγου, συνδύασε στο έργο του τα στοιχεία αυτά, βίωσε έντονα τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής το αληθινό και το εθνικό, το αντικειμενικό και το επωφελές. Η μαρτυρία του έτσι για τη Μακεδονική γη παραμένει αναντικατάστατη ιστορική πηγή.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

²⁴ Συγκεντρωμένες τις μαρτυρίες για τον πληθυσμό της Κοζάνης και τη διαδρομή του οικισμού στα μεταβυζαντινά χρόνια βλ. Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την τουρκοκρατία*. Ο κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας, Αθήνα 2000, σ. 30-37. 25

²⁵ Ο Α. Boué, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*, τ. 2, Βιέννη 1854, σ. 86-87 υποστηρίζει ότι η Κοζάνη είχε 400 καλά σπίτια. Β. Nicolaidy, *Les Turks et la Turquie*

Εργογραφία Ν. Σχινά

- Ε. Ε. Bobillier, *Γεωμετρία, Μετεφράσθη ἐκ τῆς ἰδ' αὐτῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Νικολάου Θ. Σχινᾶ Ἀξιωματικοῦ τοῦ Μηχανικοῦ, καὶ καθηγητοῦ τῶν Μαθηματικῶν ἐν τῇ Στρατιωτικῇ τῶν Εὐελπίδων Σχολῇ*, Ἐν Ἀθήναις Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Κ. Ἀντωνιάδου, 1874, σ. η'+168.
- Νικολάου Θ. Σχινᾶ Λοχαγοῦ τοῦ Μηχανικοῦ, Ὀδοιπορικαὶ Ἀναμνήσεις. Πρώτη ὁδὸς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Βόλον, Φυλλ. Α', Ἐν Ἀθήναις Τύποις «Messenger d'Athènes», 1883, σ. ιγ'+90+3 πίν.
- Νικολάου Θ. Σχινᾶ Λοχαγοῦ τοῦ Μηχανικοῦ, Ὀδοιπορικαὶ Ἀναμνήσεις. Πρώτη ὁδὸς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Βόλον, Φυλλ. Β', Ἐν Ἀθήναις Τύποις «Messenger d'Athènes», 1883, σ.(97)-208+1 πίν.
- Ὀδοιπορικαὶ Σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου, νέας ὀροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Συνταχθεῖσαι ὑπὸ Νικολάου Θ. Σχινᾶ Ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ Παρὰ τῷ Ἐπιτελικῷ Γραφείῳ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν Ὀροθετικῆ Γραμμῆ, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Messenger d'Athènes», 1886, σ. 274
- Ὀδοιπορικαὶ Σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου, νέας ὀροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Συνταχθεῖσαι ὑπὸ Νικολάου Θ. Σχινᾶ Ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ Παρὰ τῷ Ἐπιτελικῷ Γραφείῳ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν Φυλλάδιον Πρῶτον, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Messenger d'Athènes» 1886, σ. νε'+200.
- Ὀδοιπορικαὶ Σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου, νέας ὀροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Συνταχθεῖσαι ὑπὸ Νικολάου Θ. Σχινᾶ Ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ παρὰ τῷ Ἐπιτελείῳ τοῦ Τρίτου Ἀρχηγείου, Μακεδονίας, Τεύχος Β', Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Messenger d'Athènes», 1886, σ. 201-488.
- Ὀδοιπορικαὶ Σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου νέας ὀροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Συνταχθεῖσαι ὑπὸ Νικολάου Θ. Σχινᾶ Ταγματάρχου καὶ Διοικητοῦ τοῦ Β' Τάγματος τοῦ Μηχανικοῦ Μακεδονίας Τεύχος Γ', Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Messenger d'Athènes», 1887, σ. (489)-872+7 πίν.

• **Όδοιπορική Σημειώσεις Μακεδονίας, Ήπειρου νέας όροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας, Συνταχθείσαι υπό Νικολάου Θ. Σχινᾶ Ταγματάρχου και Διοικητοῦ Τοῦ Β' Τάγματος τοῦ Μηχανικοῦ Όδοιπορικῶν Μακεδονίας** Ἐν Ἀθήναις Τύποις «Messenger d'Athènes» 1887, σ. νέ'+872+ 9 πίν.

• **Νικολάου Θ. Σχινᾶ Ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ. Όδοιπορικῶν τοῦ Ἁγίου Όρους,** Ἐν Ἀθήναις Τύποις «Messenger d'Athènes» 1887, σ. η'+133+1 πίν.

• **Νικολάου Θ. Σχινᾶ Ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ και Βουλευτοῦ τοῦ νομοῦ Λαρίσης, Ἀγορεύσεις κατά τήν Α' Σύνοδον τῆς ΙΒ' Βουλευτικῆς Περιόδου (1890-1891),** Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῶν Καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινίδου, 1891, σ.223

• **Όδοιπορικῶν Ἁπείρου, Ὑπό Νικολάου Θ. Σχινᾶ Ἀρχισυνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ και Βουλευτοῦ ἐκ Βόλου, Όδοιπορικῶν Μεσημβρινῆς Ἁπείρου,** Ἐν Ἀθήναις, Τύποις Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν, 1897, σ.ζ'+224.

Πηγή: Φίλιππος Ηλιού - Πόπη Πολέμη, Ἑλληνική βιβλιογραφία τοῦ 19οῦ αἰώνα, Ηλεκτρονικός κατάλογος, <http://www.benaki.gr/bibliology/19.htm>